

אבי מלכיאלי

מצוות התוכחה

לא
תשנא את אחיך בלבבך
הוכח תוכיח את עמיתך
ולא תשא עליו חטא:

ולקרא יט, כז

מטרת התוכחה:

כמה טעמים ניתנו למצוות התוכחה: אכן-עזרא מבאר: 'הוכח תוכיח שמא תחשדהו בדבריך ולא היה כן, וזה טעם "ולא תשא עליו חטא" כי עונש יהיה לך בעבורך'. ה"כללי יקר' מוסיף היבט מצד של "ואהבת לרעך כמוך" ... ולכן נאמר בסמוך לזה, "לא תשנא את אחיך בלבבך", כי בזמן שהאהבה מצויה בישראל, כל אחד בטובתו של חברו חפץ, ועל כן הוא מוכיחו, שלא יכשל בעבירה.... בעל 'אור-החיים' כולל את שני הטעמים: 'הוכיחו, על מנת להבין מדוע עשה כך, וכשתשמע ממנו תדע, או שטעות בראייתך, ואם לא, אז הוא יתקן את דרכו'. התשב"ץ ח"ב סי' מ"ז כותב: 'ואלו הנחנו בני אדם על מה ששוגגין בכל יום הלו מוסיפין שגגות ותפול התורה מעט מעט'. (מובא ב'שער הציון' ס' תר"ח ס"ק ג').

את מי מוכיחים?

בתנא דבי אליהו רבא פי"ח ד"ה 'הוכח תוכיח' כתוב: 'שעמך במצוות אתה מוכיח, ואי אתה מוכיח לרשע ששונאך'. הרמב"ם בספר המצוות, מצווה ר"ה הוסיף: '... וכבר בארו חכמים שמצווה זו חובה על כל אדם אפילו מן הקטן לגדול הרי זה חייב להוכיח....'. וכן מבין ה'חינוך', ועל אי החיוב להוכיח את הרשע, כותב הוא: 'כשם שמצווה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצווה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע'. (יבמות ס"ה:). בעל ה'כללי-יקר' בפירושו לויקרא, כתב ש'דווקא עמיתך במצוות תוכיח, לאפוקי ג' כיתות שאינן מקבלין תוכחה והם: רשעים, כסילים וליצים. ואלו, שהם שונאי תוכחה, אינן מצווה להוכיחם. ובזמן שהם שונאים זה את זה - לעולם אינו מוכיחו'.

בבאור הלכה (ש"ע א"ח תר"ח ס"ב בד"ה 'אבל אם מפורש בתורה') נפסק הדין להלכה, וז"ל: 'ודע דמסתברא דמה שפסק הרמ"א בדבר המפורש בתורה חייב למחות, דווקא שהוא באקראי, אבל אלו הפורקי עול לגמרי כגון מחלל שבת בפרהסיא או אוכל נבלות להכעיס, כבר יצא מכלל 'עמיתך' ואינו מחוייב להוכיחו'.

כיצד מוכיחים?

לשאלה זו מתייחס רש"י בויקרא: "ולא תשא" - 'לא תלביך את פניו רבים'. ישנו הדגש של 'רבים'. ויתכן שביחיד אינן לחוש להלבנת-פנים, וכן פירושו במס' ערכין. בעל 'אור-החיים' מבאר שלכתחילה יש להוכיח

בנעימות לשון, חיבה ורכות לשון. ואם ביחיד לא קבל ממנו? כתב 'החינוך': איך ספק שאם לא חזר בו בכך, שמכלימין החוטא ברבים ומפרסמין חטאו ומחרפין אותו עד שיחזור למוטב'.

עד כמה צריך להוכיח?

הגמ' בערכין ט"ז: שואלת: 'עד היכן תוכחה? רב אמר - עד הכאה. ושמאל אמר - עד קללה. ורבי יוחנן אמר - עד נזיפה. כתנאי, ר' אליעזר אומר עד הכאה, ר' יהושע אומר - עד קללה, בן עזאי אומר - עד נזיפה. ורש"י מפרש: 'עד היכן אדם חייב להוכיח את חברו. עד הכאה - עד שיקצוף זה ויכה את המוכיח. עד קללה - שיקלל את המוכיח'. וממשיכה הגמ': אמר רב נחמן בר יצחק ושלשתן מקרא אחד דרשו: "ויחר אף שאול ביהונתן ויאמר לו בן נעות המרדות, הלוא ידעת כי בחר אתה לבן ישי לבשתך ולבשת ערות אמך". (שמאל א' כ, ל). וכתיב: "ויטל שאול את החנית עליו להכותו". (שם, שם, לג). למאן דאמר עד הכאה, דכתיב: "להכותו". ולמאן דאמר עד קללה, דכתיב: "לבושתך ולבושת ערות אמך". ולמאן דאמר עד נזיפה, דכתיב: "ויחר אף שאול". שואלת הגמ': 'ולמ"ד נזיפה, הכתיב הכאה וקללה? ומתרצת: 'שאני התם, דאגב חביבותא יתירה דהוה ביה ליהונתן בדוד מסר נפשו טפי'. כלומר, באמת מצד הדיון לדעתו, יש להוכיח עד נזיפה, אך כאן, מאהבת הרבה של יהונתן לדוד, המשיך יהונתן להוכיח את שאול אביו, עד כדי מסירות-נפש.

מלשון הרמב"ם נראה, שהוא פסק כרב, 'עד שיכהו'. וכך כתבו הכס"מ והלח"מ שם (הל' דעות פרק ו' הלכה ז'). ה'כסף-משנה' מצוין את הסיבה שהרמב"ם פסק כרב ולא כשאר האמוראים וז"ל: 'ופסק רבינו כר' אליעזר משום דפשיטא דאין הלכה כבן עזאי לגבי ר' אליעזר ור' יהושע, וא"כ דל מהכא ר' יוחנן דקאי כוותיה, והלכה כרב לגביי שמאל באיסורי, והאי מילתא איסורא הוא, ואפילו תימא דהו"ל למפסק כר' יוחנן, מנקט לחומרא. עדיף בכל מידי דספיקא, וצריך להוכיחו עד שיכנו'.

ה'לחם-משנה' הסביר בצורה דומה וז"ל: 'פסק כרב, והא דלא פסק כר' יוחנן אע"ג דהלכתא כוותיה לגבי רב, משום דלא דייק קרא כוותיה, דבגמרא מקשינן ליה, ולמ"ד נזיפה, הא כתיב הכאה וקללה וכי' ? ואע"ג דשני ליה, מ"מ לא דייק שפיר קרא כוותיה דרבי יוחנן ונשאר רב ושמאל, והלכתא כרב לגבי שמאל'. לעומת זאת, כתב 'החינוך' שזה עד קרוב להכאה, ולא הכאה ממש. המגן אברהם בשו"ע כתב שמצווה להוכיח עד שינזוף בו החוטא. הסמ"ג כתב שזה עד נזיפה, כר' יוחנן. ה'חדושי-גאונים' על ספר 'עין-יעקב' למס' ערכין (פרק שלישי פסקא י"א ד"ה "עד היכן תוכחה") אומר שאין מחלוקת כלל בין הרמב"ם לחינוך. אלא אף כוונת הרמב"ם היא כה' חינוך' - כלומר, עד קרוב להכאה, למרות שאין זה נראה כך מפשט הדברים, והוא מסביר זאת הן מצד הפסוק והן מצד הסברא. מצד הפסוק, הוא מוכיח ממקור הלימוד בגמרא, ששם רואים, שמיד כאשר רצה שאול להכות את יהונתן, והיה קרוב להכאה, כבר קם יהונתן מהכסא, ופסק מלהוכיחו. וכן מוכח בספר דברי הימים ב' (כה, טז) שלאחר שהנביא הוכיח את אמציהו כתוב: "ויהי בדברו אליו, ויאמר לו, הליועץ המלך נתנור? חדל לך, למח יכוך, ויחדל הנביא". ומוכח מכאן, שמיד כאשר איים עליו המלך, הוא הפסיק את תוכחתו, ודבריו אח"כ הם רק דרך של עצה טובה. והן מצד סברא: אם יבואו להכותו, באבן או בברזל, האם ישנה הווא-אמינא שהוא יעמוד

וימשיך להוכיח, הרי ברור שאין מאן דאמר שיסבור שיש מצווה למסור את נפשו ע"מ להוכיח! הרי רק על ג' מצוות חייבים למסור את הנפש, ועוד, הרי המרים יד על חברו נקרא רשע, וממילא כבר פטורים מלהוכיחו. - כנ"ל. ולכן מוכח שדברי רב אינם עד הכאה ממש. והרמב"ם העתיק את דברי הגמרא ככתבם, ודעתו כרב.

האם קיימת מצוות תוכחה בימינו?

הגמרא בערכין טז: 'ת"ר, מניין לרואה בחבירו דבר מגונה שחייב להוכיחו? שנאמר: "הוכח תוכיח את עמיתך". את חומרת חיוב התוכחה אנו רואים במסכת שבת נד: 'כל מי שאפשר למחות לאנשי-ביתו ולא מיחה, נתפס על אנשי ביתו. באנשי-עירו, נתפס על אנשי עירו. בכל העולם כולו - נתפס על כל העולם כולו'. וכן במס' שבת קי"ט: '... א"ר חנינא, לא חרבה לירושלים אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה, שנאמר: "היו שריה כאלים". מה איל זה, ראשו של זה בצד זנבו של זה, אף ישראל שבאותו הדור, יכבשו פניהם בקרקע ולא הוכיחו זה את זה'. הרמב"ן וכן אור החיים בפירושו לזיקרא 'כותבים, שמבטל מצווה זו, לא כלבד שביטל עשה של "הוכח-תוכיח", אלא עבר גם על לא תעשה, של "ולא תשא עליו חטא", איסור הנלמד מסמיכות העניינים בפסוק.

לעומת זאת, הברייתא במס' ערכין ט"ז: אומרת: 'תניא, א"ר טרפון תמה אני אם יש בדור הזה שמקבל תוכחה? ... אמר ר' אלעזר בן עזריה תמיהני אם יש בדור הזה שידוע להוכיח! לכאורה, משמע מהברייתא שכיום מצווה זו לא קיימת.

מתי אין להוכיח?

במסכת ביצה ל. מובא שיקול נוסף והוא: 'הנח להם לישראל, מוטב שיהיה שוגגין ואל יהיו מזידין'. להיבט זה, של "מוטב יהיו שוגגין ולא מזידין" מתליחס הרמב"ם בהל' שבתת-עשור פ"א ה"ז וזה לשונו: 'נשים שאוכלות ושותות עד שחשילה והן אינן יודעות שמצווה להוסיף מחול על הקודש אין ממחין בידן שלא יבואו לעשות בזדון'. וכדאי לשים לב במיוחד לנימוקו: 'שהרי אי אפשר שיהיה שוטר בבית כל אחד ואחד להזהיר נשיו והנח להן שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, וכן כל הדומה לזה'.

הרא"ש מבאר (מובא גם בבאר-היטב שם) שיש להוכיח, ואי החיוב הוא רק כאשר יודע בוודאי שלא יקבלו ממנו. והמשנה-ברורה מוסיף, שכאשר ישנו ספק אם יקבלו ממנו, צריך למחות אפילו במידי דרבנן. יש להוסיף שלפי הרמ"א, הנימוק של 'מוטב יהיו שוגגין'... קילס רק כשהאסור אינו מפורש בתורה. אך אם מפורש האסור בתורה, מוחין בידן, שהרי אין זה "שוגגין", ודווקא בדליכא סכנה (משנה ברורה שם ס"ק ז').

לסילכוס יוצא, שחובה אף בימינו להוכיח בין במצוות אדם לחבירו, ובין אדם למקום, בין מדאורייתא ובין מדרבנן, אבל אם יודע בודאות שלא ישמעו לו, ולא עבר על איסור מפורש בתורה - אין מוחין.

יפר לך לקח לו קלון ומכוח לרשע מוטב: אלתוכח
לך פרישנאך הוכח לחכם ויאהבך: תן לחכם ויחכם-עיר
הוצע לצדיק ויוסף לקח: